

בין דין לחשבון : מסות על סופרים וספרים / דב סדן. — תל-אביב : הוצאת דביר, תשכ"ג 1963.

מאמר ב . לאור המזיגה

[א]

המתבונן בתולדות ספרותנו בדורות אחרונים, ובייחוד מבחינת מלחמתה של לשוננו לכיבוש העולם והנפש, רואה בה תחילה כמה פנים שהצד השווה שבהם הוא השטח, ואחר-כך כמה פנים שהצד השווה שבהם הוא העומק. הראייה הזאת, בייחוד על דרך חלוקה קיצונית, היא, כמובן, מיתודית בלבד, שכן באמת נעשתה המלחמה הזאת, אם כי לא במידה שווה, בשני הממדים כאחת. והנה בבקשנו לראות במערכת-כיבוש כפולה זאת נקודת בוחן גדולה, מכרעת, נבחר ממילא את נקודת המוקד הגדולה, המכרעת, והוא — ח' ג' ביאליק, שבו מתבארים הכוחות הפועלים, הגלויים והנעלמים, של תקופה שלימה, מבלי שהוא יתבאר מתוכה, שכן יש בו אותה יותרת סגוליית המציינת את הפינומן. יותרת זו מתגלית לפנינו בכל גישה שאנו מנסים בה לגבו, בין אם זו גישה המסתכמת בשאלה : מי היה, בעצם, ביאליק, ובין אם זו גישה המסתכמת בשאלה : מה היה, בעצם, ביאליק, והשאלה האחת והאחרת ניתנות להן תשובות רבות וסיכומן הוא פחות ממי שהיה ופחות ממה שהיה. ודאי התשובה הבולטת היא : הוא היה משורר, אבל מה נעשה ובחינתו על פי כליל-הסגולות שלו אומרת לנו, כי היה גם משורר, לאמור, שהיה — בפועל ובייחוד בכוח — יותר ממשורר. אמת, אפשר שאף המשורר שבו לא בא על מלוא-ביטויו, ודאי הרבה הפסידו תעודת-הדור שהטיל על עצמו, הלא היא המלאכה שעשתה את שר-השירה כאיש-קרדום, אך דומה שיותר לשער, כי אילו המשורר שבו גם בא על מלוא-ביטויו, הרי השירה לא היתה ממצה את כל כולו, שכן לא נכחיד, כי ספק הוא בנו, האומנם המשורר הוא מלוא-לבושה של נשמה עליונה, כזאת היורדת אחת לדורות. שהרי לא כספרויות אחרות ספרותנו — ספרות אחרת,

שיש בה שניים או שלושה מחזורים גדולים של התפתחות, כדרך־הטבע הוא לה, שתהא רואה את פסגתה בגדול־משוררה; ואילו ספרותנו מחזורי־התפתחותה זגדולים מרובים מדי, שתוכל לנהוג בקנה־מידה זה. אמת, הדברים אמורים בספ־רות העברית החדשה, שהיא לפי התפיסה המקובלת (שאנו חולקים עליה ורואים אותה תפיסה מצמצמת), בת חמישה דורות, ולפי תחומה המקובל היא רואה את עצמה כספרות בספרויות אירופה ומקבלת כממילא קני־מידותיה, אבל באמת הרי אין היא אלא מחזור אחד בכל הספרות העברית הנמשכת ברציפות אלפי שנים, ושאלה גדולה היא, אם גם ספרות כזאת בכללותה ראייתה כראיית ספרות אחרת. על כל פנים אפילו סקירה קלה על פני האישים, שנחשבו כשיאי־תקופה ותקופה, כשיאי מחזור ומחזור, מחזקת את הספק שבנו — העם ראה בגדולי־אישיו מזיגה של הנהגה ושירה והוא ראה אותה כך, לא בלבד משום שמנהג־ראייה זה היה רווח בתקופת המיתוס וקדמת־ההיסטוריה (משה רבנו, ודוד המלך ושלמה המלך), אלא משום שהמזיגה הזאת נתקיימה ממש בתולדותינו — מופתים לה לא בלבד הנבי־אים, שספריהם הם פסגת שירתנו ולא ספריהם של משוררים־בלבד (איוב), אלא גם גדולי שירתנו בימי הביניים על המזיגה של הנהגה רוחנית ושירה (רשב"ג, ר' חזקה הלוי), שכן האומה בעומק־חישתה ביקשה לראות כפיסגת־רוחה את נושאי רוח הקודש; האידיאל של חידוש רוח הקודש המפעם גם את הפילוסופיה שלנו (רמב"ם), גם את הקבלה שלנו, אף הוא עדות מסייעת לכך.

[ב]

אם נמוד, לפי הראייה הזאת, את ספרותנו החדשה, בייחוד לפי מסגרתה המקובלת, הרי רוב המשוררים, שנחשבו פסגות של דורות (וויזל, שלום הכהן, אד"ם הכהן, יל"ג), לא יעמדו בפני קנה־המידה היאה לספרות אירופית בשילה, לא־כל־שכן לספרותנו, ואם לפסוח על שביב בן־חלוף (שלמה לויזון), הרי קנה המידה הזה (מורשת הנבואה וחידושה) יחול רק על חזיוני־הקצוות — רמח"ל מזה וביאליק מזה. ראשון — בערה בו תודעה זאת, ואפילו נלחם לאשרה בתודעת־הדור, והוא סוד פרשתו הטראגית; אחרון — התנוצצה בו תודעה זאת ונלחם להכחישה מעצמו ומתודעת־דורו, והוא סוד פרשתו הטראגית גם היא. היא התנוצצה בו — אתה למד מדבריו; היא התנוצצה בדורו — אתה למד מיחסו של העם אליו, שאין לפרשו ברישום־שירתו בלבד. בשיר משירי ביאליק מתוארת הסיטואציה של דורו, שכל רגשות לבו הסתומים נביא שאלו והוא ביקש נביא־אמת, שיגע בצינור לבו של הדור וידליק מעל לראשו כוכבו, ורוחו יהיה המבוע לכל ההירהורים הכבושים בהרבה לבבות. והמשורר רוצה להאמיננו, כי אחד־העם הוא שהיה הנביא הזה, ואכן הוא מתאר אריאל־האמת, איתן־הרוח וכדומה, ועיקר־ההגדרה, שהוא שומר הניצוץ האחרון של אלוהים, ולא עוד אלא אם יש ונצנצה לפעמים רוח־הקודש ונתגלתה בנפש יהודי, הרי לא זרחה באחד מכל בני הגולה, כאשר הוזהירה בנפשו הגדולה של אחד־העם. נודה על האמת, כי בקראנו את האודה המרוממה הזאת,

אל השיתין

קשה לנו לפרנסה, ודורות אחרינו ודאי לא ידעו לפתור את החידה המורת הזאת, מה ראה יחיד-העם לקשור כתרים כאלה לאחד-העם. ואפשר שהחידה תיפתר לו באופן שיראה בבידור: הכתר הזה שנתלה במורה היה באמת תלוי בתלמידו הגדול ממנו, אלא שהוא, התלמיד, אפילו התנוצצה בו תודעת-היותו-ממשורר, הכחישה מכל וכל. כי הנה בשירו אחד ("גם בהתערותו לעיניכם") הגיע לתודעת תודתו, שכן הוא מדבר בו על גילויו כעל מעשה העלמה והטעאה ואפילו מחבואי חרוזיו יראה ככסות-שפוניו, והרי אינם אלא כחרכי סוגר אשר מבינותם לביא (ואנו מעינים לשמוע חריזה עלומה: נביא) לוחט וזומם יציץ, וסוגרו נשבר בין לילה, בריחיו היו רסיסים והוא, הלבאי עצמו, נמלט למכורתו. אולם בשירו אחר שקדם לו ("שחה נפשי"), נשמע שלילה גמורה של תודעה כזאת, כי בו יכריז: לא משורר אנוכי, לא נביא, חוטב עצים אנוכי, חוטב עצים איש-קרדום, שכיר יום קצר.

[ג]

אכן, ההתנוצצות הזאת של תודעת-שליחותו היתה בו עד ארגיעה — רוב ימיו ככוח בלום ותנוק היתה, מלך אסור ברהטים. על-שום-מה היה רק משורר, וגם המשורר צימצם עצמו בפני איש הקרדום, על-שום-מה יתרונו על המשורר נבלם בו ולא נתגלה אלא במכיתות-ארעי והיה כאפשרות, אשר רק מאחורי חרוזיו ומתחתיהם נתגלה כממשות, עניין גדול הוא לענות בו, אולי העניין בה"א הידיעה. כי נודה על האמת: כשאנו מתבוננים בנחלתו של ביאליק, ורוצים לסכם גילומה בכרך השי-רים, שאינו גדול ביותר, ובייחוד לפי גילויו העליונים ופירושיהם המקובלים, אין אנו מתקשים לראותו כשיא במחזור הדורות האחרונים, אך אנו מתקשים מאוד-מאוד לראותו כשיא ברוחב מחזורי ספרותנו בת אלפי השנים. אך מה שאין הגלויות גותנות לנו צפון בסתומות. על שום מה נמלט על-כורחו לשפונות-חרוזיו — אפשר ואך מרחק גדול יותר יניח פתח תשובה שלימה, אנו אין בידנו אלא רמזי תשובה בלבד.

וראשית רמז היא מסגרת-זמנו — הוא נולד וגדל בתוך מחיצה שהיתה עלולה לכרוץ אותו, ואף כיווצה אותו, ואם לא כיווצה אותו ככוחה, הרי משום ססתרי-נפשו מרדו עליה גם אם גילויי-נפשו נכנעו לה. מספר הקורות ידענו את ווהלין, פיסת יהדות זו ששיכבתה התחתונה כרטיטה של זכר שחיטות ת"ח ומשיחיות ושיכבתה העליונה כרצועה נרחבה של חסידות שמלכסנה קו דק של השכלה. ומשירי ביאליק וסיפוריו ידענו, מה ומי היה אותו נער שגדל בה ומתוכה, טיפוס מובהק של חולם-בהקיץ, שראייתו היא כמשולש גדול — מראה הממשות אשר לעיניו, מראה חזיוני המקרא אשר בדמיונו ומראה-השתייה של קדמת-הילדות אשר בנפשו, והעיקר שהמשולש הגדול הזה אינו מופרד אלא ממוזג בנפשו. הרינו זוכרים גדול ההפתעה שנפתענו, בבוא המשורר בפני אסיפת-מורים לספר על מקורה והתהוותה של העזה בשירותיו ("מגילת האש") ועיקר ההפתעה, כי יסודה של האש הגדולה היתה שריפה קטנה בעיר-ילדותו. והרי באמת פרט מועט זה גם

יוצא ללמדנו על המשולש הגדול — מראה עיניו המועט, השריפה הקטנה, נתקפלה בו האש הגדולה, אשר גם היא כמשולש גדול — אש הקוסמוס, אש ההיסטוריה, אש החוויה — הוא המשולש אשר ידענו אותו משיריו שהם האבטוביוגראפיה הכסויה שלו ומסיפוריו שהם כאבטוביוגראפיה הגלויה שלו. והנה הנער הזה נגזרה עליו פגישה ראשונה, הלא היא הפגישה עם וולוז'ין המתנגדית, אשר מלפניה יצאה מוכרחה היתה לצאת, פעולה שהיתה יותר מעכבת, יותר בולמת מאשר מעוררת ומדרבנת למצות את תעלומות נפשו וכוחותיה. קראנו גם קראנו מה שמספרי זכרונות וחוקרים מספרים בעניין השפעתה של וולוז'ין, הנראית להם ברכה, אבל לצערנו אין בידינו להסכים עמהם, ושכרה של אותה פגישה יוצא, לדעתנו, בהפסד. והשעל כן אין אנו יכולים שלא לראותה פגישה פאטאלית.

והוא הדין בפגישה אחרת, היא הפגישה עם א. ח. ד. ה. ע. ידענו מתולדות הספרות את ההופעה הזאת — איש־שירה גדול נשפע בשיטת־המחשבה מאיש־הגות פחות ממנו, ונודעת, למשל, דוגמת ההשפעה של טוביאנסקי על אדם מיצקביץ'. אבל טוביאנסקי עורר במיצקביץ' כוחות רדומים, ואילו א. ח. ד. ה. ע. יצאה מלפניו השפעה עוצרת, מאפקת. קראנו גם קראנו דברי המשורר עצמו ודברי מעריכיו על הברכה הגדולה שבעצם־ההשפעה הזאת ותוצאותיה, אבל דיה סקירה בשירתו של ביאליק והתפתחותה, ודין עיון במחשבתו וגילגוליה, לראות כי היה מה שהיה למרות ההשפעה הזאת, וכדי לנחש מה היה, אילולא ההשפעה הזאת, שעל־פי אופיה היתה מצננת, אם לא לומר: מגמדת, שעל כן אין אנו יכולים שלא לראות פגישה זו כפגישה פאטאלית. והוא הדין בפגישה השלישית, היא הפגישה עם מ. נ. ד. ל. י. ושוב ידענו אף ידענו מדברי המשורר עצמו ומדברי מעריכיו גודל־הברכה, שנכרכה בפגישה זו עם בעל הנוסה, שהוא כפלט־אמנות מושלם, אבל אין אנו יכולים לכבוש השתוממותנו, כי מי שידע להגיע למתיחות, אשר השירה העברית לא ידעה כמותה אלא ברשפי האַכסטיקה של משוררי הקבלה ובהימנאות של גבירול, היא המתיחות הצרופה אשר ב"מגילת האש", ראה את עצמו תלמידו של מי שהיה דבוק כולו לריאליסמוס, שחללו אמתיים על גבי הקרקע, וכובלו על כורחו במחיצת המציאות הקטנה, אפילו אם הוא שופך עליה תוכחתו המרה ביותר. ואין השתורמות זאת פוחתת, משום שביאליק באמת יכול היה לראות עצמו כתלמידו של מנדלי, שכן במה שהיה תלמידו ("אריה בעל גוף") הוא זוטה ולא רומה של יצירתו, ולכל המרובה הוא צלע צדדית אחת בתבנית יצירתו הגדולה. ויש אנקדוטה קטנה המתגדלת כדי סמל — הלא היא ההלצה הנודעת על מנדלי, שלא נחה דעתו מ"מגילת האש" ואך בבוא ה"ברכה" פג רוגזו ואמר: ואתא מיא וכבא לנורא. אנקדוטה קטנה זו כלולה בה כל אי־האפשרות להבנה שבין ביאליק ובין מסגרת גידולו והשפעתו. ושעל כן אין אנו יכולים שלא לראות גם את הפגישה הזאת כפגישה פאטאלית.

[י' טבת תש"ט]